



Om skolval, kö och segregation

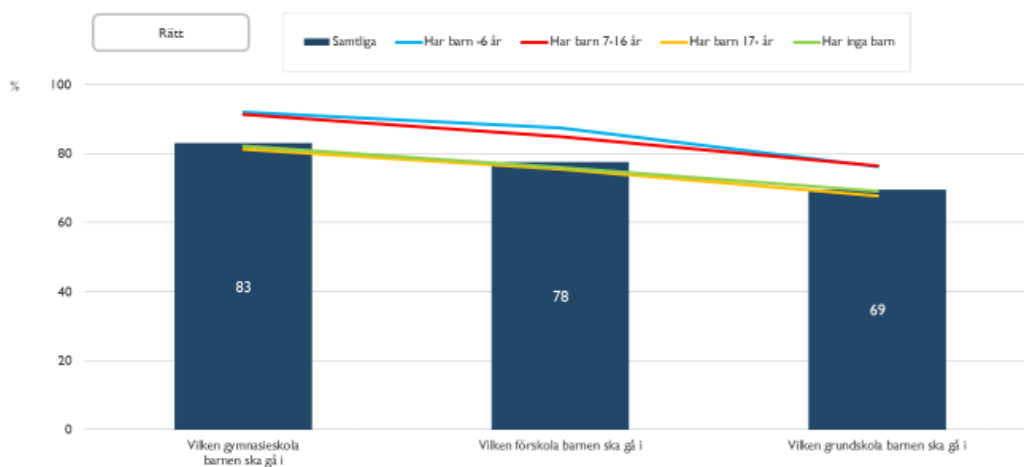
- Starkt stöd hos allmänheten för det fria skolvalet
- Aktivt skolval ökar rörligheten bland socioekonomiskt svagare grupper utan att politiker styr den enskildes val
- Höja den svagaste elevens kunskapsnivå viktigare än vilken elev som går i vilken skola
- Många friskolor ser över sitt kösystem för att födelsedatum ska bli mindre viktigt

Stort stöd för det fria skolvalet

Sedan 1990-talet finns ett fritt skolval i Sverige som genom skolpengen gör det möjligt att välja skola oavsett plånbok. Det är en populär valfrihetsreform. En klar majoritet tycker det är rätt att föräldrar och elever kan välja förskola, grundskola och gymnasieskola. Särskilt stort stöd är det bland föräldrar till barn i skolålder.

Stödet för valfrihet är större bland föräldrar till barn i skolåldern

Anser du att det är rätt eller fel att man kan välja...?



Bas: Samtliga, 6 606 intervjuer

Även om det inte är direkt sammankopplat är friskolor nära associerat med det fria skolvalet. Inte minst eftersom vanligtvis kommunala skolor saknar en tydlig profil och oftast tillämpar närhetsprincipen och därför sällan är ett reellt alternativ till skillnad från friskolor som ofta har en tydlig idé och ett "först till kvarn"-kösystem.

Skolsegregationen enligt OECD

Med fritt skolval kommer också att människor ibland väljer på sätt som inte är i linje med politiska ambitioner. En sådan kritik mot dagens ordning är att elever med olika socioekonomisk bakgrund inte blandar sig i tillräcklig stor utsträckning, även kallat skolsegregation. Men vad sällan framkommer är att begreppet segregation har en rad möjliga definitioner. Slutsatser om både hur den svenska utvecklingen varit och vad som bör göras beror på vilken sorts segregation vi talar om.

I Skolverkets analys av OECD:s PISA 2015 används sju likvärdighetsindikatorer som analyserar ämnet naturvetenskap och visar på olika aspekter av segregation:

(1) Betydelsen av elevens egen socioekonomiska bakgrund (familjebakgrund) för resultaten, uttryckt som effektstorlek. Enligt denna indikator har familjebakgrunden nu en större betydelse i Sverige än i ett genomsnittligt OECD-land. I en [rapport](#) från Skolverket från 2018 kan dock utläsas att ökningen av hur mycket familjebakgrund påverkar skolresultaten i mycket liten grad berör elever med svensk bakgrund. Socioekonomisk bakgrund förklarar 2 procentenheter mer av variationen i meritvärde 2016 jämfört med 2000. Istället tycks det vara ett isolerat problem med hur skolgången för utlandsfödda fungerar. Detta ligger också i linje med tidigare [studier](#) av IFAU som visar att familjebakgrundens påverkan legat relativt konstant. Däremot är det uppenbart att den stora utmaningen ligger skolans förmåga att hantera det kompensatoriska uppdraget gentemot utlandsfödda elever.

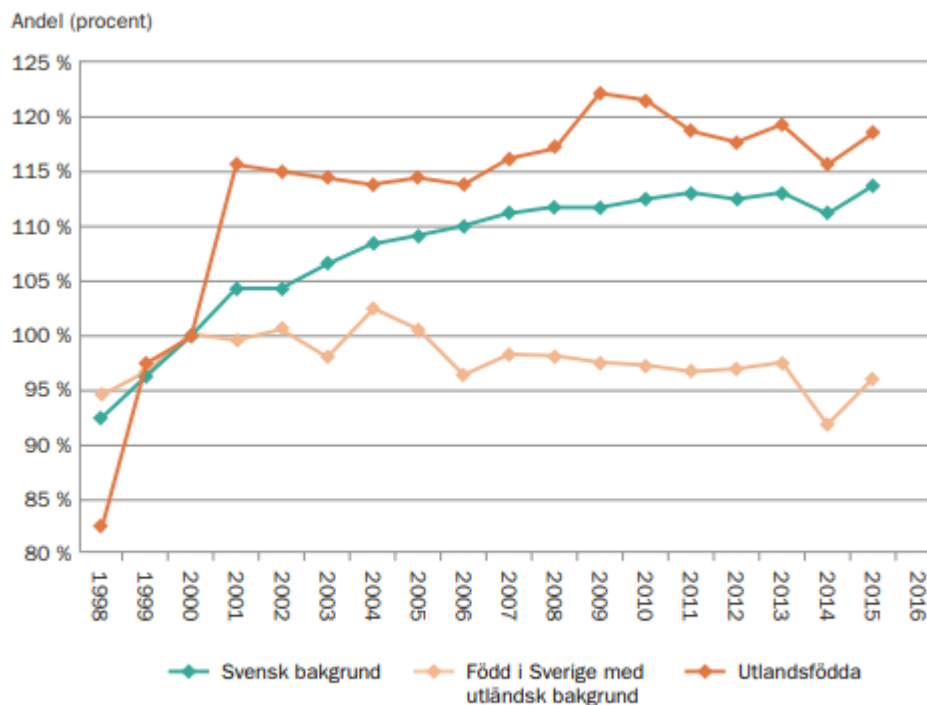
(2) Betydelsen av elevens egen socioekonomiska bakgrund (familjebakgrund) för resultaten, uttryckt som sambandets styrka. Sverige ligger här strax under OECD-genomsnittet och denna indikator har inte förändrats nämnvärt.

(3) Betydelsen av skolans socioekonomiska sammansättning för en elevs resultat. Skolans socioekonomiska sammansättning har jämfört med tidigare fått större betydelse för en elevs resultat och ligger nu på OECD-genomsnittet.

(4) Skillnader mellan skolor i socioekonomisk sammansättning. Detta mått visar inte på skolresultat utan endast vilka elever som går med vilka elever. Sverige har i detta avseende en låg skolsegregation (4:e lägsta). Hela 31 OECD-länder har större segregation. Skolsegregationen i Sverige har heller inte ökat under 2000-talet enligt OECD:s mått. Variationen mellan skolor i resultat är därtill bara hälften i Sverige mot snittet för OECD, enligt den senaste PISA-undersökningen.

(5) Den totala variationen (spridningen) i resultat mellan elever. Den totala variationen i elevers resultat har ökat jämfört med PISA 2006 och ligger nu över OECD-genomsnittet. Den ökade totala variationen beror inte bara på att det tillkommit fler utlandsfödda elever, utan gäller även när enbart elever med inhemsk bakgrund analyseras. Av Skolverkets [rapport](#) om hur familjebakgrund påverkar studieresultat kan dock utläsas att den totala variationen i meritvärden i svensk skola faktiskt minskat sedan 2010. Detta gäller oavsett elevernas bakgrund. För infödda svenskar är resultatvariationen i stort sett oförändrad, för utlandsfödda elever eller elever med utländsk bakgrund har variationen till och med sjunkit.

Total variation (standardavvikelse) i betygen i matematik och engelska uppdelat på migrationsbakgrund, efter kontroll för förändrad utbildningsbakgrund över tid inom respektive migrationsgrupp

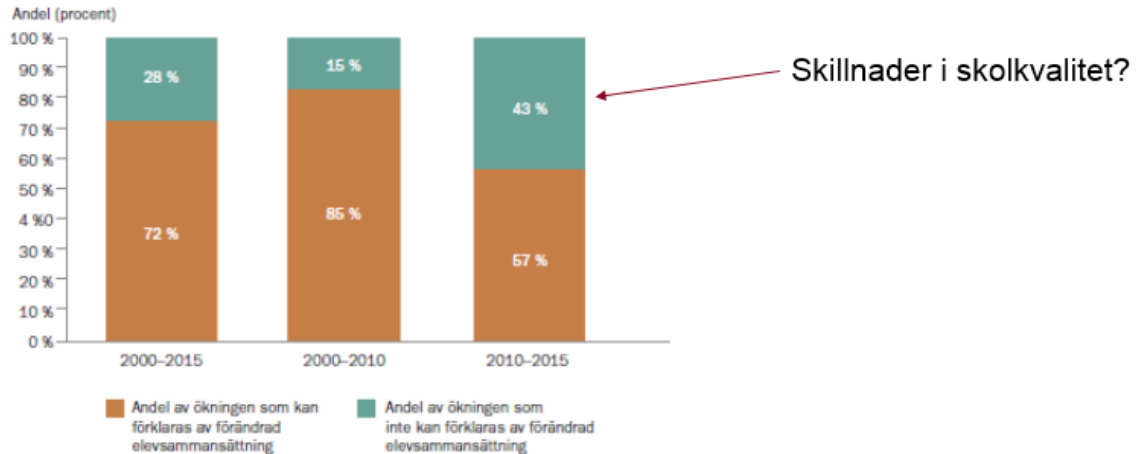


* Standardavvikelse är standardiserade med år 2000 som basår (= 100 %). Standardavvikelse är justerade för bytet av betygsskala 2013.

Källa: Skolverket

(6) Skillnader i resultat mellan skolor (mellanskolvariation). Det har skett en ökning av resultatskillnaderna mellan skolor jämfört med tidigare PISA. En [rapport](#) från Skolverket från 2018 om hur familjebakgrund påverkar studieresultat visar också att variationen i resultat mellan skolor har ökat. Men det är bara drygt hälften av förändringen som kan förklaras av förändringen av elevsammansättningen, dvs mått (4). 43 procent förklaras av annat vilket ger anledning att fundera på hur kvalitetssäkringssystemet fungerar.

Andel av ökning av mellanskolsvariation i resultat som kan förklaras av ökad skolsegregation*



*Andel av ökningen som kan förklaras av skolors sammansättning i migrationsbakgrund, kön, om eleven är yngre eller äldre än typåret samt socioekonomisk bakgrund (bestående av föräldrarnas utbildningsnivå, inkomst och grad av bidragstagande).

Källa: Skolverket

(7) Andelen elever som inte uppnår en, enligt PISA definierad, basnivå i kunskaper (nivå 2). Andelen elever som inte når upp till nivå 2 (basnivå enligt PISA) i naturvetenskap större i PISA 2015 jämfört med PISA 2006 och ligger på ett OECD-genomsnitt.

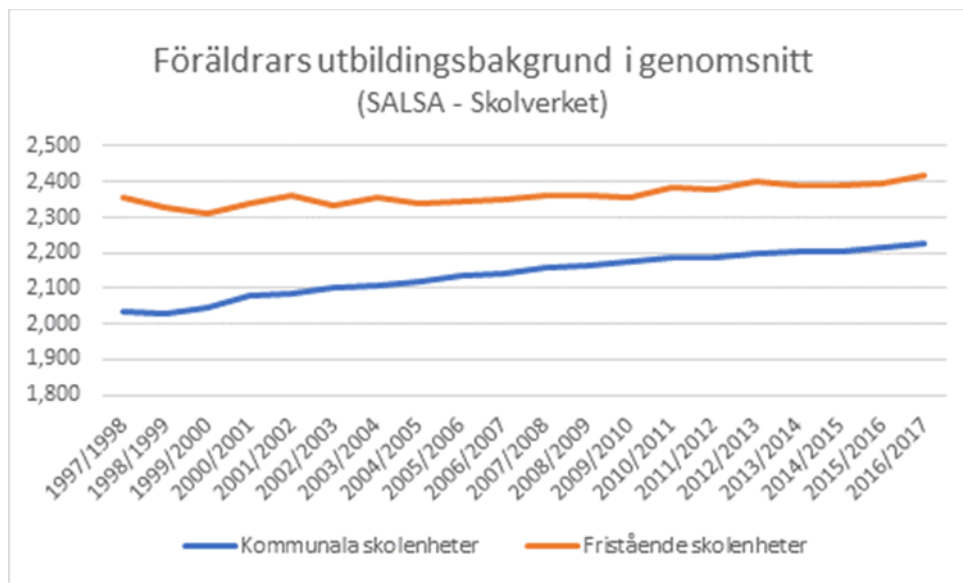
Bostadssegregationen avgörande

Den svenska skolsegregation i avseende på mått (4) är alltså låg, men vad beror den segregation som finns på? [IFAU](#) har i sin forskning visat att boendesegregationen i kombination med närhetsprincipen leder till att boendesegregationen får fullt genomslag i de närbelägna skolorna. IFAU konstaterar att friskolevalet också har påverkat till viss del men att "Men den ökning i skolsegregation som kan relateras till friskolevalet är dock i genomsnitt relativt begränsad – boendesegregationen har större betydelse för den utveckling vi sett." Det är alltså var människor bor som är det som förklarar den absoluta huvuddelen av den skolsegregationen vi har, inte skolvälet.

Aktivt skolval för att få fler att göra medvetna val

Under de år som friskolereformen har funnits, och i takt med att antalet friskolor har vuxit så har gapet när det gäller elevgruppernas bakgrund minskat mellan kommunala skolor och friskolor. Det är dock alltså en skillnad och vår bedömning är att det bl a beror på att det är många som inte känner till att det är möjligt att välja skola. OECD

konstaterade i sin rapport från 2015 "[Improving schools in Sweden](#)" att det framförallt är välutbildade, välinformerade familjer som väljer skola. Friskolornas riksförbund anser, liksom Skolkommissionen, att det ska vara obligatoriskt att välja skola. Därmed kommer information och kunskap om skolvalet alla berörda till del. Redan idag har ett antal kommuner obligatoriskt skolval. Där finns också en ökad rörlighet bland eleverna.



En nyckel till att göra mer medvetna val är att det finns tillgänglig och tydlig information om bl a. skolors resultat. Ökad information om bl a skolors resultat leder till mer informerade val, vilket forskaren Dany Kessel visat. Tyvärr har många kommuner dålig information om skolvalet, trots att de enligt lag ska informera om detta. Skolverkets site [väljaskola.se](#) är ett försök till att förbättra informationsunderlaget vid skolvalet men frågan är hur många som känner till att den finns och dessutom är informationsunderlaget långt ifrån fullständigt.

Lokalisering av friskolor i utsatta områden

En annan fråga med segregationspåverkan som friskolehuvudmännen tyvärr har liten möjlighet att påverka är lokaliseringen av en friskola. Om en kommun inte vill se en lokalisering av en friskola, och det krävs en omklassning av en byggnad eller förändring av detaljplan för att etableringen ska vara möjlig, så kan kommunen effektivt stoppa etableringen. Detta har hänt i flera fall, tex Rosengård i Malmö. En ESO-rapport "[När skolan själv får välja](#)" tar upp just dessa aspekter. Med detta sagt så finns det också etableringar i utanförskapsområden. Internationella Engelska Skolan har många av sina skolor i områden som är lågt klassade utifrån socioekonomisk status. Men det förutsätter som sagt att kommunen inte motarbetar etableringen.

Duktiga elever ska inte vara extralärare

Den fråga som ytterst bör ställas är hur ambitionen av blandning av elever (mått 4) ska vägas i förhållande till andra aspekter som till viss del står i motsats. Eftersom en eftersträvansvärd aspekt av friskolor och fritt skolval är att skolor profilerar sig olika finns det en naturlig tendens att elever med liknande intresse och person väljer samma skola. Det är viktigt att poängtera att detta inte betyder sämre skolresultat. Att tvinga elever med olika intressen eller med stor skillnad i ambition eller förmåga till att gå i samma klass är nödvändigtvis inte till studieresultatens fördel. Det riskerar komplicera undervisningen och leda till att ingen riktigt får det den behöver för bästa möjliga kunskapsinhämtning. Det kan därför ifrågasättas att onyanserat mena att blandning av elever är bra för skolresultaten. Idén om den duktiga eleven som höjer sin grannes resultat finns det dåligt forskningsstöd för. Individuer är olika och har olika behov, därför är det fria skolvalet viktigt och vi vänder oss därför emot en modell som innebär att politiker eller skolbyråkrater ovanifrån styr elevens val. Experiment med en "kamrateffekt" innebär att se duktiga elever som medel och inte som individer.

Det kompensatoriska uppdraget viktigare än vilken skola vilken elev går på

Mycket av debatten kretsar kring skolsegregationen men ett viktigare mått att fokusera på är i vilken grad elevens bakgrund påverkar skolresultatet, oavsett skolans sammansättning i övrigt (mått 1 och 2). Detta är ett mått som visar på skolans förmåga att hantera det centrala kompensatoriska uppdraget i skollagen, dvs att den enskilda eleven med sämre förutsättningar hemifrån ska kompenseras för detta i skolan. Som tidigare nämnts har betydelsen av elevernas bakgrund för skolresultatet inte ökat genom åren, enligt [IFAU](#) och i alla fall inte nämnvärt för svenskfödda elever enligt [Skolverkets rapport](#).

Med detta sagt är det givetvis bekymmersamt att så många skolor inte lyckas med det kompensatoriska uppdraget. Sverige har därtill en av OECD:s högsta inomskolsvariationer, dvs stor spridning av resultat inom samma skola. Detta borde vara mer i fokus av skoldebatten än den skolsegregationsdebatt som idag dominerar och som tyvärr inte handlar om skolresultaten bland de med sämst förutsättningar. Vi ser att det är en uppenbar risk för att fokuseringen på elevernas bakgrund tar bort fokus på kunskapsuppdraget och klassrumsnära frågor och att detta i sin tur medför att skolan har lägre förväntningar på elever från låginkomsttagarfamiljer, föräldrar med utländsk bakgrund mm. Maria Jarl m.fl. har också i sin bok "[Att organisera för skolframgång – strategier för en likvärdig skola](#)" beskrivit sin forskning om vilken betydelse som ledarskapet, höga förväntningar på alla elever och ett systematiskt kvalitetsarbete har för bl a ett framgångsrikt kompensatoriskt arbete. Vi skulle välkomna ett större fokus på vart eleverna är på väg, oavsett bakgrund. Stödet till enskilda elever måste utgå ifrån vad de faktiskt behöver, inte från ett förmodat resultat.

Lägg ner skolor som inte fungerar

Situationen i skolor i utsatta områden får ofta skolvalet och friskolor skuld för. Det finns exempel på skolor som förlorat förmågan att få verksamheten att fungera och hamnat i en nedåtgående spiral med allt mer sjunkande elevunderlag där mer aktiva elever och föräldrar lämnar skolan och där kompetenta lärare sällan söker sig. Detta kan ses som en effekt av skolval och skelsegration. Men det kan också ses som en följd av dåligt ledarskap och brist på långsiktig idé innan skolan hamnade i denna situation. Det är nämligen en mycket liten andel av skolor som hamnar i denna situation och det finns många fungerande skolor i dessa områden som visar på motsatsen.

Totalt sett rör sig det om ett fåtal skolor, nästan uteslutande i storstadsområden, som hamnar i en sådan situation. Att ändra på hela det populära skolvalet för att komma åt detta är feltänkt. I dessa fall bör istället Skolinspektionen vara snabbare än idag med att antingen sätta in kraftfulla insatser eller lägga ner skolan.

Kösystemet ändras på många friskolor

Ett villkor för att få tillstånd att driva friskola är att huvudmannen inte väljer elever utan måste ta emot de som valt skolan, detta i mån av plats förstås. En ovanlig men extrem effekt av kösystemet på vissa friskolor är att det krävs en väldigt tidig anmälan till kön för att ha en chans att bli antagen. Ibland så tidig att det blir avgörande hur tidigt på året barnet är fött. Flera friskolehuvudmän ser för närvarande över sitt kösystem i syfte att förhindra att bara barn som är födda tidigt på året kan komma i fråga för en plats i skolan.

Friskolornas riksförbund tog initiativ till en lagändring som gör det möjligt för friskolor med kö att ta emot nyanlända elever via en särskild kvot. Vi är glada över att regeringen genomförde denna möjlighet, även om det tidsmässigt kom sent i förhållande till när behovet var som störst 2015/2016.

Ett sätt att öppna upp för fler som finns i kön att få en plats i en populär skola skulle naturligtvis vara att de skolor som har långa köer skulle uppmuntras till att växa så att de kan ta emot fler elever.

2018-06-11